

АКТУАЛІЗАЦІЯ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПАТЕРНАЛЬНОЇ (БАТЬКІВСЬКОЇ) ДЕПРИВАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Цумарєва Наталя Вікторівна

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1 Донецького
державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)

Серед ключових факторів формування особистості важливим є роль батьків, оскільки вони є першими джерелами досвіду, захисту, підтримки, навчання, розвитку та виховання дітей. Їхній вплив проявляється через соціалізацію, розвиток емоційно-вольової сфери, когнітивних навичок, передачу зразків поведінки, культури та цінностей, формування поведінкових моделей, гендерної ідентичності тощо. Відсутність батьків (або одного з них) або недостатня їх участь у вихованні дитини викликають явище батьківської депривації.

Аналізуючи наукову психологічну літературу ми помітили, що більшість наукових праць присвячена тематиці материнської депривації, а ґрунтовних робіт щодо значення фігури батька та аналізу наслідків патернальної депривації вкрай мало. Термін «патернальна депривація» (батьківська) (англ. deprivation of the father) з'явився в контексті психології, психотерапії, соціології та дитячого розвитку. Введення в науковий обіг даного терміну приписують британському психоаналітику Джону Боулбі, який є розробником теорії прив'язаності. Дж. Боулбі в своїх роботах досліджував вплив відсутності батьківського догляду (зокрема, матері та батька) на розвиток дитини. Хоча він більше акцентував увагу на ролі матері в своїй теорії, він також визнавав значення батька. У контексті патернальної депривації поняття пов'язане з відсутністю позитивного емоційного, фізичного чи соціального контакту з батьком, що може впливати на психологічний і соціальний розвиток дитини.

Патернальна (батьківська) депривація — це соціально-психологічне явище, яке має значний вплив на розвиток особистості дитини, її емоційний стан, соціалізацію та майбутню взаємодію з суспільством. Актуальність вивчення теми патернальної депривації в контексті воєнної агресії в Україні підсилюється факторами зростання кількості неповних сімей, соціально-економічної кризи всередині держави на фоні війни, унікальної ролі батька у формуванні особистості дитини та зростання випадків девіантної поведінки серед дітей.

Чеські психологи З. Матейчек та Й. Лангмеєр зробили значний внесок у дослідження феномену депривації у дітей. У своїй роботі «Психічна депривація у дитячому віці» вони виділили і розглянули різні форми депривації, включаючи патернальну (батьківську) та материнську, та дослідили її вплив на розвиток

дітей. Ю. Терлецька писала: «За своєю сутністю психічна депривація людини є деструктивним процесом функціонування її психіки, який спричинився недорозвиненням або несформованістю чи руйнуванням певних психічних параметрів через незадоволення суб'єктом тих чи інших потреб, необхідних для його нормальної життєдіяльності та розвитку» [1, с. 190].

Подальше розширення поняття патернальної депривації відбулося в роботах класичних зарубіжних дослідників. Так, М. Ламб зосереджувався на ролі батьків у розвитку дітей та визначав як присутність чи відсутність батька впливає на емоційний, соціальний та когнітивний розвиток дітей. Його дослідження кидає виклик традиційним поглядам, які передусім наголошували на матері як на центральній фігурі у розвитку дитини, натомість виступаючи за більш збалансоване розуміння батьківської ролі [3].

Р. Парке досліджував наслідки відсутності батька чи його недостатньої участі у житті дитини у рамках теорії прийняття-відторгнення батьків. Е. Крукс вивчав вплив батьківської відсутності (включно з патернальною депривацією) на розвиток дітей у контексті розлучень та опіки. С. Макленан зосереджувалася на соціологічних аспектах, досліджуючи вплив відсутності батька у сім'ї на соціально-економічний та освітній розвиток дітей. Е. Еріксон, хоча прямо не досліджував патернальну депривацію, проте у своїх теоріях розвитку особистості підкреслював значення батьківських фігур, зокрема ролі батька у формуванні ідентичності. Д. Віннікотт у своїй концепції «достатньо хорошого батьківства» звертав увагу на значення батьків (зокрема батька) у створенні безпечного середовища для дитини.

Отже, в класичних працях психологів, дослідники вивчали різні аспекти батьківської відсутності, включаючи її психологічний, соціальний і культурний вплив на дитину, підкреслюючи, що роль батька є ключовою для повноцінного розвитку особистості.

Сучасні ж погляди вчених зосереджують свою увагу на темі патернальної депривації в контексті соціальних змін, розлучень, гендерних ролей та впливу відсутності батька на розвиток дитини. Так, С. В. Андерсен звертає увагу на те, як гендерна рівність і зміна традиційних сімейних ролей впливають на сприйняття ролі батька, П. Амато аналізує, як патернальна депривація впливає на психологічний добробут і поведінкові прояви дітей, Р. П. Ронер вивчає, як брак батьківської любові (зокрема батьківської фігури) впливає на розвиток агресії, низької самооцінки та емоційної нестабільності у дітей, Л. Нільсен звертає увагу на зв'язок між патернальною депривацією та розвитком низької самооцінки у дівчат, Б. Елліс підкреслює, що батьківська депривація може прискорювати статеве дозрівання та впливати на стосунки у дорослому віці, Дж. Гармон займається питаннями батьківського відчуження, коли діти свідомо чи несвідомо віддаляються від одного з батьків через вплив іншого.

В Україні питання патернальної депривації досліджувалися в контексті психології, педагогіки та соціальної роботи. Так, серед українських науковців, які займалися цим поняттям або дотичними темами були роботи Н. Максимової, яка описувала вплив сімейного середовища та відсутності одного з батьків

(зокрема батька) на емоційний та соціальний розвиток дитини, І. Зверева вивчала проблеми сімейної депривації, зокрема відсутність батьківської участі у вихованні дітей, і пропонувала моделі підтримки сімей у кризі, Т. Титаренко висвітлювала проблеми дитинства в кризових сім'ях, включаючи роль батька у формуванні психологічного благополуччя дітей, Л. Волинець звертала увагу на вплив соціально-економічних умов та відсутності одного з батьків на благополуччя дитини, В. Кузьмінський досліджував питання впливу сімейного виховання на розвиток дитини, зокрема, звернув увагу на проблему ба'тьківської депривації та її наслідків для формування особистості дитини, О. Кочубей займалася проблемами впливу сімейного виховання, у тому числі ролі батька, на соціалізацію дитини, зосереджувалася на проблемах сімейного виховання у кризових умовах, включаючи відсутність батька у житті дитини. В. Гошовський у своїх дослідженнях вивчав поведінкові стратегії депривованої дитини в контексті втраченого родинного генезу і зазначав, що батьківська депривація негативно впливає на формування базової довіри до світу, емоційної стійкості дитини та ускладнює процес адаптації [2].

Отже, якщо сучасні тенденції зарубіжних досліджень проблеми патеральної депривації зосереджені більше на аналізі ролі батька в умовах змін традиційних уявлень про гендер, дослідження патеральної депривації у контексті розлучень, опіки та соціальної підтримки, порівняння впливу відсутності батька у різних культурах та суспільствах та розробці програм, які компенсують відсутність батьківського впливу для дітей з неповних сімей, то українські дослідники часто пов'язували поняття патеральної депривації із соціально-економічними умовами країни, трудовою міграцією, соціально-культурними особливостями та ролі батька у формуванні особистості дитини.

В Україні питання патеральної депривації стало особливо актуальним через війну та її наслідки для психіки дитини. Так, необхідно відмітити факти, коли багато батьків (тат) стають відсутніми фізично у житті дитини через загибель, полон, тривале несення військової служби в лавах ЗСУ. Також нерідкі випадки дистанціювання батьків через вимушене переселення як в межах України, так і за кордон з причини безпекових питань, а також у зв'язку з трудовою міграцією, що проявляється через перебування матері з дітьми за кордоном або навпаки: є випадки, коли батько залишився за кордоном, а діти з матір'ю чи іншими родичами в Україні. Одним із важливих аспектів вивчення патеральної депривації є ситуація невизначеної втрати, коли батьки тривалий період вважаються безвісти зниклими, що чинить негативний вплив на психіку дітей, а також ситуації, коли батьки стають психологічно недоступними через пережитий травматичний досвід війни, через інвалідізації, появу неврологічних та психічних розладів і захворювань.

Необхідно відмітити ще й фактор впливу погіршення соціально-економічних умов українських сімей в умовах війни, що вимагає великої затрати часу, інколи без відпусток та вихідних у батьків, які намагаються вирішити матеріальні проблеми. Через це зменшується кількість часу, яку батьки проводять зі своїми дітьми.

Отже, питання вивчення впливу патеральної депривації в ситуації російсько-української війни є новим і майже не дослідженим в наукових колах. Проте, навіть одиничні теоретичні розвідки в цій галузі та дослідження психологів-практиків показують, що ба́тьківська депривація може чинити специфічний вплив на формування особистості дітей, що є темою подальших глибоких досліджень змін психіки дітей. Також актуальним є створення соціальних і психологічних програм підтримки для дітей із неповних сімей, а також для жінок, які залишаються без підтримки партнера у вихованні в ситуації війни.

Список літератури

1. Терлецька Ю.М. Психічна депривація людини як деструктивний процес функціонування її психіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип.1. С.190-196
2. Hoshovskyi, J., Mudrak, I., Hoshovska D., Shmarova, N., Kordunova, N., & Kulchytska, A. Economic Deprivation as a Neuropsychological Aspect of the Formation of Frustration in Potential Migrants. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2023. № 14(2), 285302. URL: <https://doi.org/10.18662/brain/14.2/455> (дата звернення 18.01.2025).
3. *The Role of the Father in Child Development* / edited M.E. Lamb. 5th Edition. New Jersey: John Wiley & Sons. 2010. 672 p.